

STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA, vol. XLI: 2016, pp. 263–273. ISSN 0081-6884.
Adam Mickiewicz University Press, Poznań

ŚLADAMI „ZŁOTEJ KOHORTY”
(DMITRIJ BYKOW, *UNIEWINNIENIE*)

FOLLOWING THE “GOLDEN COHORT”
(DMITRY BYKOV, *JUSTIFICATION*)

ALEKSANDRA ZYWERT

ABSTRACT. Dmitry Bykov's novel *Justification*, created within the convention of alternative history, is a story about a fruitless attempt to justify Stalin's crimes. The work combines mythologizing and demythologizing tendencies, which makes it an interesting example of quasi-historical prose. Moreover, the novel constitutes a significant voice in the debate on Russia's present condition and prospects.

Aleksandra Zywert, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
– Polska, olazywert@o2.pl

Dmitrij Bykow – pisarz, poeta, publicysta, lektor, scenarzysta, krytyk literacki – to nie tylko jeden z najpopularniejszych współczesnych rosyjskich twórców kultury, ale i (choć nie jest politykiem) liderów opozycji antyputinowskiej. Łącząc w swoich książkach elementy antyutopii, kryminału i thrillera z ostrą nutą satyryczną, Bykow analizuje zarówno przeszłość, jak i teraźniejszość swojego kraju, stając się dla wielu odbiorców symbolem czynnego protestu wobec aktualnej polityki Władimira Putina.

Debiut powieściowy Bykova – *Uniewinnienie* (*Оправдание*, 1998) – to pierwsza część trylogii zwanej czasami „О-трилогия” lub „fantazja historyczna”¹, w skład której oprócz wspomnianego utworu wchodzi jeszcze: *Орфография* (2003) i *Остромов, или Ученик чародея* (2010)².

¹ Określenie Bykova. Zob. Д. Б ы к о в, *Другой альтернативы у нас есть!*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.e-reading.club/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html (02.06.2015).

² Konstrukcja wszystkich trzech utworów jest analogiczna – w centrum zainteresowania pisarza stoi konkretne wydarzenie historyczne, które z tych czy innych powodów nie zostało do końca rzetelnie wyjaśnione lub o którym zapomniano. Z założenia wydarzenie to jest traktowane pretekstowo, jako tło, kostium dla wielopoziomowej narracji dotyczącej kwestii ludzkich losów w przełomowych okresach historii Rosji. Chronologia czasowa w poszczególnych częściach tryptyku nie jest zachowana, ale widać, że autora najbardziej interesuje okres przedodwilżowy. Bykow potwierdza to w jednym z wywiadów, mówiąc: „Мне всегда была симпатична средняя интелли-

W omawianej powieści jedną z ważniejszych (oprócz sugestywnego, pełnego dramatyzmu, tytułu) wskazówek ułatwiających prawidłowe odczytanie utworu są, nadające ton narracji, motta. Pierwsze – to fragment książki Roberta Conquesta dotyczący strategii i rozmiaru działania KGB wobec narodu rosyjskiego, drugie dotyczy metody leczenia chorób zimnem autorstwa rosyjskiego mistyka Porfirego Iwanowa, ostatnie – to cytat z satyrycznej noweli Nadzieży Teffi *Monarchista* (*Монархистм*, 1918).

Zestawienie cytatów nie jest przypadkowe. Zarówno ich kolejność, jak i dobór ściśle wiążą się z zamysłem autora. Pierwszy fragment wprowadza w temat główny – apogeum czystek stalinowskich. Kiedy na początku 1938 roku Wódz oficjalnie wkroczył na ścieżkę despotyzmu, wydał okólnik dla sił zbrojnych, w którym nakazywał eliminację nie tylko „wrogów», ale również «milczących świadków» nie dość gorliwie denuncjujących wrogów”³. Kolejny cytat wskazuje na autorskie ujęcie problemu. Odwołanie się do słów urodzonego pod koniec XIX wieku, uważanego czasami za pioniera krioterapii w medycynie ukraińskiego mistyka-uzdrowiciela przenosi punkt ciężkości rozważań Bykowa w rejony z pogranicza nauki, religii i duchowości⁴. W tym kontekście absurdalny w swej wymowie „monarchistyczny manifest” typowo szczedrinowskiego bohatera – rosyjskiego emigranta w Paryżu, który choć klepie biedę, to jednak czuje się częścią wielkiego imperium – idealnie wpisuje się w autorską strategię spojrzenia na represje okresu stalinowskiego. Bykow, podobnie jak wcześniej Teffi, nie szydzi z rodaków, ale akcentuje właściwą im tendencję podświadomego zacierania granic pomiędzy realnością i fikcją⁵.

генция в первом поколении [...] Мои любимые герои это советские дети 30-х годов”. Д. Б ы к о в, *Человек хочет жить в условиях сюжета*, Беседа вел Игорь Шевелев, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.newshelev.narod.ru/genkat/669.htm> (12.09.2015). W *Uniewinnieniu* w centrum uwagi autora znajdują się represje polityczne z lat 30., ujęte w fantastycznym kluczu historii alternatywnej w połączeniu z teorią spiskową. W drugiej powieści Bykow cofa się do roku 1918 i bierze pod lupę reformę rosyjskiej ortografii. W ostatniej części trylogii zajmuje go, prawie już zapomniana, tzw. sprawa leningradzkich masonów z przełomu 1925 i 1926 roku. Szerzej na ten temat zob. np. И. Ш л и о н - с к а я, *Дело ленинградских масонов*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.neveroyatno.info/news/delo_leningradskikh_masonov/2014-04-02-2244 (12.09.2015).

³ R. C o n q u e s t, *Stalin*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 1996, s. 211.

⁴ O systemie Iwanowa oraz jego naukach jako nowej religii zob. D. P e n k a l a - G a - w ę c k a, *System naturalnego uzdrawiania Porfirego Iwanowa w Kazachstanie*, [w:] źródło elektroniczne: http://cyfrowaetnografia.pl/Content/2058/Strony+od+LUD1998_t82-14-penkala.pdf (12.06.2015).

⁵ Potwierdzeniem są słowa samego autora, który w jednym z wywiadów wyjaśnia:

Мы пытаемся подыскать оправдание тому, что происходило в разное время в России. Я думал, в чем корень этого психоза? В одном письме Юрия Домбровского есть замечательная фраза, что жизнь, к сожалению, гораздо более трезва, чем наши мысли о ней. И вот то, что она трезвее, скучнее и потому ужаснее любого мифа, всегда каза-

Już na tym etapie rozważań widać, że powieść Bykowa jawi się jako tekst problemowo nasycony, poruszający wciąż istotne dla Rosjan kwestie dramatycznej przeszłości swojego kraju. W tym kontekście interesujące jest niestandardowe ujęcie tematu w kluczu filozoficzno-fantastycznym⁶.

Uciekając się do żywotnej od lat 90. w literaturze rosyjskiej odmiany fantastyki, jaką jest historia alternatywna⁷, Bykow snuje opowieść, w której sugeruje falsyfikację historii. Głównym motywem fabułowtórczym jest postrzegana dwuwymiarowo droga – przemieszczanie się bohatera w czasie i przestrzeni przekłada się na jego wewnętrzne peregrynacje w poszukiwaniu odpowiedzi na dręczące pytania o własną tożsamość.

Centralną postacią jest młody historyk Sława Rogow – wnuk represjonowanego w 1938 roku docenta Moskiewskiej Akademii Rolniczej Iwana Antonowicza Skaldina, który na początku lat 90. podejmuje próbę udowodnienia swojej (opartej na historii usłyszanej od starego geologa Kretowarii) teorii o rzeczywistym sensie stalinowskich represji. Podejrzewa on, że owszem był to element projektu politycznego, ale w sensie nieco innym od oficjalnie prezentowanego. Chodziło o „wyprodukowanie” super żołnierza, żywej maszyny do zabijania, zdolnej przetrwać w każdych warunkach⁸, a nie o zwykły eliminacjonizm⁹. Ci, którzy przetrwali „selekcję” w podzie-

---

лось мне очень печальным. Чтобы подавить в себе эту печаль и тоску по имперским мифам, я и написал „Оправдание”.

И. Ш е в е л е в, *Большая проверка. Дмитрий Быков: „Человек хочет жить в условиях сюжета”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.ishevelev.narod.ru/bikov.htm> (12.06.2015)

⁶ Bykow nie jest tu pionierem takiego ujęcia tematu. W 1992 roku w podobnym kluczu ujął go Anatolij Korolew w utworze *Голова Гоголя*, a potem Władimir Makanin w opowieści *Буква А*. Szerzej zob. Е. И в а н и ц к а я, *Преступление и оправдание*, „Дружба народов” 2001, № 7, [w:] źródło elektroniczne: http://magazines.russ.ru/druzhba/2001/7/tech_ivan.html (12.06.2015).

⁷ Szerzej na ten temat zob.: Л. С. Я к о в л е в, *Социальные функции „альтернативной истории”*, [w:] АНТРО. *Анналы научной теории развития общества*, вып. 6, Пермь 2009, s. 48–60.

⁸ Informacje o projektach radzieckich, realizowanych jeszcze w latach 30. XX wieku, a ukierunkowanych na stworzenie super żołnierza, do dziś krążą w sieci. Trudno zweryfikować ich rzetelność, ale niewątpliwie cieszą się one nieustannie sporym zainteresowaniem wśród czytelników. Jako przykłady można podać choćby takie publikacje jak: М. Т р о и ц ы н а, *Под грифом „секретно”: Терминаторы страны советов*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.yoki.ru/anomalous/unreal/18-07-2011/395681-terminator-0/> (29.06.2015); С. Г л у х о в, *Суперсолдаты СССР*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.4ygeca.com/supersoldiers.html> (29.06.2015).

⁹ Specyfika dwudziestowiecznych strategii eliminacjonistycznych polegała na tym, że w większości (w odróżnieniu od kolonialnych grabieży poprzedniego wieku) były one przeprowadzane na terytoriach państw zamieszkiwanych wspólnie przez ofiary i sprawców. Szerzej zob. D. G o l d h a g e n, *Wiek ludobójstwa*, tłum. M. Romanek, Kraków 2012, s. 60–70.

miach Łubianki, przeszli szkolenie w ukrytych na Syberii obozach i stali się „złotą kohortą” Stalina, która zmieniła losy wojny. Zwolnieni ze służby pod koniec lat 40. superżołnierze rozpieczętowali się po kraju – jedni próbowali żyć incognito, inni podobno wrócili do obozu. Po latach, kiedy pamięć o tamtych czasach zachowała się tylko w apokryfach i strzępkach wspomnień, młody historyk wyrusza na poszukiwanie specobozu Czyste, by odkryć prawdę o tamtych czasach.

Jak widać, Bykow-fantasta tylko częściowo jawi się jako zwolennik relatywizmu epistemologicznego. W odróżnieniu od autorów klasycznych historii alternatywnych pisarz nie kwestionuje wartości poznania naukowego dotyczącego całego radzieckiego systemu politycznego, a podaje w wątpliwość tylko jego część. Akceptuje fakt, że czystki stalinowskie nie nosiły znamion działania afektowego, ale ich cel, jakim było między innymi „wychodowanie człowieka radzieckiego”, doprowadza do absurdu i przenosi na płaszczyznę fantastyczną¹⁰.

Założenie to generuje określony sposób konstrukcji bohaterów, wyjaśnia zastosowanie motywu drogi jako głównego elementu fabułowtwórczego oraz częste wykorzystanie intertekstualności w procesie tworzenia świata przedstawionego. Ta ostatnia, współtworząc iluzję wiarygodności prezentowanych wydarzeń, wpływa też na odbiór powieści – to zaproszenie do gry w świecie jako obszarze poszukiwań epistemologicznych, a nie ontologicznych¹¹. Potwierdza to historia Rogowa, który za sprawą opowieści Kretowa nie tyle poznaje świat, co konfrontuje rzeczywistość empiryczną z własną projekcją tejsze.

Od początku otaczający bohatera na co dzień świat wydaje się nudny, zrutynizowany i bezbarwny, a jedynym (choć dalece niedoskonałym) wytchnieniem od uciążliwej przeciętności jest dacza i mieszkający na niej namiętny gawędziarz – stary geolog Kretow. Fascynacja Rogowa opowieściami sąsiada, jak i nim samym, nie jest zaskakująca, jeśli uwzględnić okres, w którym dorastał (lata 70.), oraz relacje rodzinne¹². Istotna jest tu przede

¹⁰ W jednym z wywiadów autor wyjaśnia:

Люди считают, что устраивают насилие ради строительства империи или строительства БАМа, но на самом деле это лишь косвенная цель. Главной целью было формирование человека, который был бы способен через весь этот ужас проходить. Вот этот новый человек, который выше своей биологической природы, выше своего страха боли, утрат, тяги к удовольствиям, для меня очень привлекателен.

И. Ш е в л е в, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://www.ishevelev.narod.ru/bikov.htm> (12.06.2015).

¹¹ Szerzej zob. B. M c H a l e, *Powieść postmodernistyczna*, tłum. M. Płaza, Kraków 2012, s. 8-16.

¹² Lata 70. – to okres, który Bykow uważa za pod wieloma względami szczególny – w zależności od punktu widzenia albo wyjątkowo nudny, albo niosący w sobie ogromny, wręcz erotyczny (a ściślej sadomasochistyczny), potencjał. Zob. И. Ш е в л е в -

wszystkim postaci ojca chłopca, który jawi się jako uosobienie nieudacznictwa i uległości wobec bezbarwnego i bezperspektywicznego świata. Rogow junior jest zupełnie inny – ponadprzeciętnie wrażliwy i skłonny do fantazjowania. Owe cechy w połączeniu z dziecięcą ciekawością świata oraz samotnością w świecie dorosłych automatycznie prowadzą go do podświadomych poszukiwań guru. W tym kontekście nie dziwi fakt, że stworzony przez Kretowa świat prezentuje się chłopcu jako magiczna rzeczywistość równoległa i staje się w końcu dla niego jedyną akceptowalną. Bykow pisze:

Для маленького Рогова именно эти рассказы были первой отечественной историей, как дача была первой Родиной¹³.

Naturalną konsekwencją symbiozy obciążeń rodzinnych z uzależnieniem od Kretowa jest obłęd Rogowa. Zaczyna się on już we wczesnej młodości, a pierwszym jego sygnałem jest niebezpiecznie dryfujące w kierunku manii prześladowczej, przyjęte przez bohatera założenie, że „Каждая советская вещь имела двойное дно” (44). Wyjaśnia to zarówno różniejszą decyzję o wyborze zawodu, jak i obsesję na punkcie odnalezienia obozu dla superżołnierzy¹⁴.

л е в, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: <http://www.ishevelev.narod.ru/bikov.htm> (12.06.2015).

¹³ Д. Б. К о в, *Оправдание: роман*, [w:] tegoż, *Оправдание: роман, Эвакуатор: роман и стихи вокруг романа*, Москва 2006, s. 40. Wszystkie pozostałe cytaty pochodzą z tego źródła.

¹⁴ Dodajmy, że sposób myślenia i postrzegania historii swojego kraju przez Rogowa nie był wyjątkiem. Autor przypomina, że na przełomie lat 80. i 90. XX wieku powszechnie uważano, że znakiem wywoławczym okresu radzieckiego w Rosji było nagminne przekłamywanie historii, co spowodowało, że „лозунгом момента стала фраза «Нам всегда врал»”. Д. Б. К о в, *Другой альтернативы...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: http://www.e-reading.club/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html (12.06.2015). Powstało wówczas mnóstwo historii alternatywnych, z czego lwia część dotyczyła właśnie czasów stalinowskich, które mimo panującego w nich niewyobrażalnego okrucieństwa, paradoksalnie okazały się być jednymi z najbardziej interesujących dla Rosjan. Należy także wziąć pod uwagę, że niebagatelną rolę w kształtowaniu się światopoglądu Rogowa odegrała zasada funkcjonowania potocznie rozumianej świadomości narodowej. (Zwraca na to uwagę Wasilij Prigodicz, pisząc, że dla wielu Rosjan „Сталинские ужасы были парадоксальным образом привлекательны, величавы, мыслительно насыщены”. В. П. Р и г о д и ч, *Оправдание „системы”, или Тайна советской власти*, [w:] źródło elektroniczne: <http://prigodich.8m.com/html/notes/n035.html> (12.06.2015)). Jak twierdzi Dmitrij Furman, jej cechą charakterystyczną jest tendencja do zachowywania w pamięci rozumowo logicznej wersji wydarzeń, a nie oficjalnie udokumentowanej. Д. Ф у р м а н, *Наш путь к нормальной культуре*, [w:] *Иного не дано* Москва 1988, [w:] źródło elektroniczne: <https://archive.org/stream/Furman-Nash-Put#page/n0/mode/2up> (12.06.2015).

W szerszym planie postępowanie bohatera dotyka kwestii pojęcia prawdy w kontekście opozycji pomiędzy współczesnym, zmitologizowanym i wyidealizowanym postrzeganiem rzeczywistości historycznej a prawdziwym jej obrazem¹⁵. Historia wędrowki Rogowa nabiera jakościowo nowego znaczenia i zostaje przeniesiona z płaszczyzny indywidualnej na ogólnonarodową, zaś leżące u jej źródła stalinowskie represje stają się nie centrum, jądrem problemu, lecz zaledwie pretekstem do rozważań nad możliwością uporania się Rosjan z historyczną traumą. Ciekawym chwytem jest nawiązująca do struktury bajki magicznej koncepcja opisu podróży bohatera. Niebagatelne znaczenie ma tu wprowadzony już na początku utworu (a wypływający z kontrastu miasto-wieś / natura-cywilizacja) model dwuprzestrzeni. Zgodnie z nim miasto – to miejsce niebezpieczne, siedlisko kłamstwa, nudy, podmiany, uciążliwej współczesności, zaś wieś – to ostoja prawdy, nosicielka pamięci historycznej i zapomnianej magii naturalnego życia. Bykow pisze:

Если Москва была предельно уязвимым пространством, через которое тянулись тысячи силовых линий, неся опасность и новизну, – здесь царила та полузабытая, идиллическая стабильность, от которой большинство чувствовало себя как в теплой ванне, а меньшинство сходило с ума (98).

Baśniowy, oparty na kontraście dwóch królestw, klucz opisu wsi i miasta wyznacza logikę podróży Sławy. Początek wyprawy – wyjazd z Moskwy – jest niczym przeprawa do innego, położonego „za siedmioma górami, za siedmioma lasami”, świata¹⁶ („Удаляясь от Москвы, Рогов почти физически чувствовал, как удаляется он и от современности, погружаясь в какое-то среднее и неизменное общероссийское время” (98)). Po przybyciu do innego świata bohater wie, że musi wykonać zadanie, na które ma do dyspozycji trzy próby, i albo wyjdzie z tego obronną ręką, albo zginie.

Zgodnie z tym założeniem podróż Rogowa po syberyjskiej tajdze przebiega według zasad klasycznej triady: trzy możliwe lokalizacje miejsca obozu Czyste, trzy wędrowki, trzy spotkania z mieszkańcami kolejnych osad. Bohater posiada także magiczny w jego mniemaniu przedmiot – kieszonkowe lustro, spadek po zmarłym Kretowie, które w chwilach zwątpienia dodaje mu otuchy i wyznacza kierunek dalszej wędrowki („Иногда спротонок он спрашивал себя, что делает здесь, но зеркальце, кретовское зеркальце под подушкой на все отвечало ему” (143))¹⁷.

¹⁵ Е. И в а н и ц к а я, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: http://magazines.russ.ru/druzhba/2001/7/tech_ivan.html (12.06.2015).

¹⁶ Jak pisze Władimir Propp, „wszystkie typy przeprawy wskazują na jedną genezę: wywodzą się one z wyobrażeń na temat drogi zmarłego do tamtego świata”. W. P r o p p, op. cit., s. 221.

¹⁷ Szerzej na temat klasyfikacji i funkcji przedmiotów magicznych zob. ibidem, s. 207–219.

Zastosowanie modelu dwuprzestrzeni powoduje wrażenie pogłębiającej się dwoistości czasu i przestrzeni. Z jednej strony czas płynie liniowo, z drugiej kołowo. Koło czasu uosabia Rogow, który jako jednostka funkcjonuje w rozwijającym się liniowo czasie historycznym. Sprzeczność ta sprawia, że niezależnie od rozwoju wypadków bohater interpretuje wszystko wyłącznie przez pryzmat swojej, ewidentnie przeczącej rzeczywistości, psychologicznej rekonstrukcji minionych wydarzeń. Przykładem jest choćby rozdział *Rekonstrukcja 2*, w którym pojawia się pozornie w pełni wiarygodna, choć w rzeczywistości całkowicie zmyślona, opowieść o prawdziwych losach Izaaka Babla. Tego rodzaju chwyt wskazuje, że Bykow świadomie balansuje na pograniczu fantastyki i realizmu, mainstreamu i literatury wysokiej. Wychodzi z realnych, potwierdzonych faktów, ale strukturalizuje fabułę tak, by doprowadzić do „wahania fantastycznego” – sytuacji, w której żadna (ani nadprzyrodzona, ani racjonalna) interpretacja nie jest rozstrzygająca¹⁸. Według tego samego klucza skonstruowane są kolejne epizody / spotkania-etapy podróży Rogowa.

Pierwsze spotkanie ma miejsce w wiosce dziwnych milczących ludzi. Początkowo wydają się oni zagadkowi, ale wkrótce czar pryska – okazuje się, że to niemi starcy, którymi opiekuje się taka sama jak oni, niema dziewczyna. Kolejna próba rozwiązania zagadki Czystego także kończy się niepowodzeniem – tajemnicza, ukryta w leśnych ostępach kolonia, rządzona przez okrutnego i demonicznego starca Konstantina, okazuje się sektą, nieformalnym azylem dla inwalidów wojennych, którzy nie potrafią znaleźć sobie miejsca w powojennym życiu, a także ekskluzywnym „obozem turystycznym” dla sadomasochistów. Cierpienie, poniżenie, tortury, które są tu na porządku dziennym, nie uszlachetniają, nie są ani żadną formą inicjacji, ani też częścią tajnego projektu. Dla „organizatorów” – to część dobrego biznes planu, dla „kolonistów” – ekscentryczna, oględnie mówiąc, forma rozrywki.

¹⁸ Tzvetan Todorov pisze:

W świecie, który uznajemy za nasz, ten, który znamy, bez diabłów, sylfid i wampirów, ma miejsce zdarzenie, którego nie możemy wytłumaczyć prawami tego bliskiego (oswojonego, znanego) nam świata. Ten, kto postrzega wydarzenie, musi wybrać jedno z możliwych rozwiązań: albo chodzi o iluzję zmysłów, twór wyobraźni, i w tym przypadku prawa rządzące światem pozostają niezmiennie, albo wydarzenie miało naprawdę miejsce, jest częścią składową (należącą do) rzeczywistości, ale wówczas ta rzeczywistość podlega prawom nam nie znanym. Albo diabeł jest jedynie iluzją, tworem wyobraźni; albo istnieje naprawdę, tak jak inne żywe stworzenia, z tą różnicą, że spotykamy go bardzo rzadko. Fantastyka zajmuje czas tej niepewności. Opowiadając się za jedną lub drugą opcją, opuszcza się fantastykę, by wejść do sfery sąsiadującej, l'étrange lub merveilleux. Fantastyka to wahanie odczuwane przez istotę, która zna tylko prawo naturalne, wobec wydarzenia pozornie nadnaturalnego.

Cyt. za M. N i z i o ł e k, *Zdefiniować fantastykę, czyli „fantastyczne” (i nie tylko) teorie literatury fantastycznej*, „Przestrzenie Teorii”, Poznań 2005, nr 5, s. 270.

Ostatnie Czyste, do którego zdesperowany i zdezorientowany Rogow jedzie właściwie dla (jak to określa narrator) spokoju sumienia, to zwykła dawno opuszczona wioska pośrodku ogromnego lasu. Epizod ten jest niezwykle istotny dla zrozumienia przesłania powieści, tu bowiem dochodzi do wielkiego finału – pogrążony w obłędzie Rogow tłumaczy sobie, że odejście mieszkańców Czystego miało głęboki sens: „люди ушли только для того, чтобы выманить его, чтобы он поспешил за ними по тропинке, уводящей в лес” (228). Podążając za swoimi przeczuciami, bohater zagłębia się w las i po pewnym czasie trafia na bagnistą polanę. Jest przekonany, że oto dostąpił wtajemniczenia i wreszcie powrócił do miejsca, które od dzieciństwa było dla niego symbolem, dostępnej tylko wybranym magii – cudownej łąki-przedsionka raju. Niestety, triumf Rogowa *de facto* jest jego ostatecznym upadkiem – piękna łąka to w rzeczywistości ogromne i zdradliwe bagno, które go pochłania.

Opisując koniec Rogowa, autor nie pozostawia wątpliwości: historia Związku Radzieckiego jest tak przerażająca i okrutna, że pogodzić się z byciem jej częścią można tylko w momencie śmierci (nieważne – psychicznej czy także i fizycznej). Jeśli człowiek podejmie starania rozumowego jej ogarnięcia i wytłumaczenia, niechybnie popadnie w obłąd. Finał poszukiwań bohatera można odczytać także jako komentarz w kwestii nasyconej od wieków imperialnym duchem rosyjskiej samoświadomości. Nawiązując do aktualnej kondycji Rosji, autor wskazuje, że w kraju nic się nie zmieniło. Brak rzetelnego rozliczenia się z przeszłością sprawia, że jądro Imperium pozostało nietknięte i cały czas jest takie samo, jakim jawiło się małemu Rogowowi w dzieciństwie – enigmatyczna, groźna kraina wiecznej nocy¹⁹.

W tym kontekście obłąd bohatera nabiera jakościowo nowego znaczenia, a on sam zaczyna jawić się jako symbol tych wszystkich Rosjan, którzy z chwilą upadku Imperium poczuli się osamotnieni, opuszczeni i zdezorientowani. Wcześniej ich życie regulowały proste przełożenia: bezwarunkowe posłuszeństwo – życie, nieposłuszeństwo – śmierć. Koniec ZSRR oznaczał nadejście epoki indywidualizmu, a więc postawił przed nimi zadanie, do którego (także historycznie) nie byli przygotowani – samodzielne życie bez imperialistycznych ambicji i mesjanistycznych zapędów, za to

---

¹⁹ Z wnioskami tymi konweniuje opinia Jeleny Iwanickiej, która wskazuje, że choroba bohatera – to swego rodzaju alegoria aktualnej kondycji świadomości społeczeństwa rosyjskiego. Paradoks polega na tym, że wciąż żywa nostalgia za przeszłością, pragnienie powrotu idola, który urządzi (choćby i „silną ręką”) ludziom życie i weźmie za nie odpowiedzialność, są nadal postrzegane w Rosji nie jako przejaw obłądzenia, lecz jako norma. Sporo Rosjan, jak pisze badaczka, z jednej strony przyznaje, że dziesiątki lat żyło w warunkach okrutnego zniewolenia, z drugiej zaś pozytywnie odbiera ZSRR jako formę państwowości. Zob. Е. И в а н и ц к а я, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: http://magazines.russ.ru/druzhba/2001/7/tech_ivan.html (12.06.2015).

z poczuciem absolutnej odpowiedzialności za każdą decyzję. Przypadek Rogowa nie jest więc wyjątkiem, lecz dowodem na wciąż aktywne zjawisko – strach przed życiem poza kolektywem połączony z poczuciem głębokiego osamotnienia, który prowadzi do nierzadko rozpaczliwych prób uzasadnienia celowości swojego istnienia, nawet jeśli ostatecznym ich rezultatem będzie autodestrukcja.

W tym znaczeniu powieść Bykowa łączy w sobie tendencje mitologizujące i demitologizujące, co czyni z niej interesujący przykład prozy quasi-histerycznej²⁰, utrzymanej w konwencji historii alternatywnej²¹. W ten sposób autor nie tylko daje pośrednio przyzwolenie na wielość interpretacji tego samego zjawiska, ale i dopuszcza przeniesienie punktu ciężkości z realnych faktów na ich wyobrażenia. Uwypuklenie tej sprzeczności nie jest przypadkowe, bowiem według Bykowa historia Rosji wciąż jawi się bardziej jako kolejna historia alternatywna²² niż uporządkowany zbiór udokumentowanych faktów. Jedną z głównych przyczyn tego stanu są złożone, bo z definicji dopuszczające zaledwie formalną sytuację dialogową, stosunki na linii władza – społeczeństwo²³. W tym kontekście *Uniewinnienie* nie jest ko-

²⁰ М. Назаренко, *Поэтика двойственности в романе Дмитрия Быкова „Орфография”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://nevmenandr.net/nazarenko/bykov.php> (12.06.2015).

²¹ Potwierdza to sam Bykow, twierdząc, że

любое историческое сочинение подпадает под определение „альтернативной истории” [...] Вся историческая проза выдержана в жанре альтернативной истории, ибо на самом деле все оно обстоит не так, как написано.

Д. Быков, *Другой альтернативы...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: http://www.e-reading.club/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html (12.06.2015).

²² Bykow wskazuje, że jedną z podstawowych zasad konstrukcji historii alternatywnej jest właśnie dwupłaszczyznowość, przy czym każda z płaszczyzn jest traktowana równoprawnie.

АИ подразделяется на два равноправных потока, и разделение идет [...] по степени авторской отвязанности [...] Сочинения (иногда вполне научные) о том, „что было бы, если бы”. [...] Сочинения (еще чаще научные) о том, что все НА САМОМ ДЕЛЕ было не так, как нам говорили.

Д. Быков, *Другой альтернативы...*, op. cit., [w:] źródło elektroniczne: http://www.e-reading.club/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html (12.06.2015).

²³ Mechanizm ten, jak twierdzi pisarz,

jako pierwszy opisał [...] Aleksander Puszkina w [...] *Jeźdźcu miedzianym*: istnieje miasto stworzone z granitu, istnieje też bagno, trzęsawisko, którego strukturę pod względem giętkości, chwiejności można utożsamić ze strukturą społeczeństwa rosyjskiego – strukturą o charakterze poziomym, co wyklucza jakiegokolwiek modyfikacje spowodowane wpływami pionowymi (ze strony władzy).

B. G o ł ą b e k, *Relacja ze spotkania z Dmitrijem Bykowem. Pisarze, władza i społeczeństwo w Rosji w 2014 roku*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.kksw.ifw.filg.uj.edu.pl/katedra/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_25Bq/42052856/47986751 (12.06.2015).

lejną skazaną z góry na porażkę próbą przywrócenia porządku świata, ale pozycją niezwykle aktualną z uwagi na podejmowaną problematykę, płynnie wpisującą się w debatę o aktualnej kondycji Rosji i jej perspektywach na przyszłość.

Bibliografia

- Conquest R., *Stalin*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 1996.
- Goldhagen D., *Wiek ludobójstwa*, tłum. M. Romanek, Kraków 2012.
- G o ł ą b e k B., *Relacja ze spotkania z Dmitrijem Bykowem. Pisarze, władza i społeczeństwo w Rosji w 2014 roku*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.kksw.ifw.filg.uj.edu.pl/katedra/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_25Bq/42052856/47986751 (12.06.2015).
- M c H a l e B., *Powieść postmodernistyczna*, tłum. M. Płaza, Kraków 2012.
- N i z i o ł e k M., *Zdefiniować fantastykę, czyli „fantastyczne” (i nie tylko) teorie literatury fantastycznej, „Przestrzenie Teorii”* Poznań 2005, nr 5, s. 267–278.
- P e n k a l a - G a w ę c k a D., *System naturalnego uzdrawiania Porfirego Iwanowa w Kazachstanie*, http://cyfrowaetnografia.pl/Content/2058/Strony+od+LUD1998_t82-14-penkala.pdf (12.06.2015).
- P r o p p W., *Historyczne korzenie bajki magicznej*, tłum. J. Chmielewski, Warszawa 2003.
- Б ы к о в Д., *Другой альтернативы у нас есть!*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.e-reading.club/chapter.php/147699/29/Bykov_-_Vmesto_zhizni.html (02.06.2015).
- Б ы к о в Д., *Оправдание. Роман*, [w:] tegoż, *Оправдание. Роман, Эвакуатор. Роман и стихи вокруг романа*, Москва 2006.
- Б ы к о в Д., *Человек хочет жить в условиях сюжета*, Беседу вел Игорь Шевелев, <http://www.newshevelev.narod.ru/genkat/669.htm> (12.09.2015).
- Г л у х о в С., *Суперсолдаты СССР*, <http://www.4ygeca.com/supersoldiers.html> (29.06.2015).
- И в а н и ц к а я Е., *Преступление и оправдание*, „Дружба народов” 2001, № 7, [w:] źródło elektroniczne: http://magazines.russ.ru/druzhba/2001/7/tech_ivan.html (12.06.2015).
- Н а з а р е н к о М., *Поэтика двойственности в романе Дмитрия Быкова „Орфография”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://nevmenandr.net/nazarenko/bykov.php> (12.06.2015).
- П р и г о д и ч В., *Оправдание „системы”, или Тайна советской власти*, [w:] źródło elektroniczne: <http://prigodich.8m.com/html/notes/n035.html> (12.06.2015).
- Т р о и ц ы н а М., *Под грифом „секретно”: Терминаторы страны советов*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.yoki.ru/anomalous/unreal/18-07-2011/395681-terminator-0/> (29.06.2015).
- Ф у р м а н Д., *Наш путь к нормальной культуре*, [w:] *Иного не дано*, Москва 1988, [w:] źródło elektroniczne: <https://archive.org/stream/Furman-Nash-Put#page/n0/mode/2up> (12.06.2015).

- Ш е в е л е в И., *Большая проверка. Дмитрий Быков: „Человек хочет жить в условиях сюжета”*, [w:] źródło elektroniczne: <http://www.ishevelev.narod.ru/bikov.htm> (12.06.2015).
- Ш л и о н с к а я И., *Дело ленинградских масонов*, [w:] źródło elektroniczne: http://www.neveroyatno.info/news/delo_leningradskikh_masonov/2014-04-02-2244 (12.09.2015).
- Я к о в л е в Л. С., *Социальные функции „альтернативной истории”*, [w:] АНТРО. *Анналы научной теории развития общества*, вып. 6, Пермь 2009.

